

УДК 321.1

Політичний режим в Україні: спроба політологічного аналізу

Фелікс Рудич,

доктор філософських наук,
завідуючий відділом

теоретичних та прикладних проблем політології
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства актуальним є формування дійового політичного класу, покликаного виконувати дві функції: перша – управління суспільством і державою; друга – відтворення системи цінностей, які об'єднували б учасників політичного процесу.

Ключові слова: політичний режим, політичний клас, депутатський корпус, президент, уряд.

At the modern stage of the development of Ukrainian society it is important to form effective political class, which can perform two functions: the first – to govern a state and society, the second – to reconstruct the system of values that would consolidate the participants of political process.

Keywords: political regime, political class, deputy corps, president, government.

Термін „політичний режим” – похідний від латинського слова *regimen*, тобто напрям, кермо, правитель, – з’явився в західній літературі ще в XIX столітті, а в широкий науковий обіг увійшов після Другої світової війни.

Політичний режим представляє сукупність засобів і методів, за допомогою яких правлячий політичний клас (чи група класів) здійснює своє економічне і політичне панування, владу в суспільстві. І ще: політичний режим є середовищем і умовою політичного життя суспільства, відповідним політичним кліматом, який існує в суспільстві на даному етапі історичного розвитку [1].

Політична історія людства переконливо свідчить: домінуючою тенденцією розвитку цивілізації є поступова демократизація суспільного життя. Процес цей відбувається суперечливо, з „припливами” і „відпливами”, але все ж у напрямі від тоталітаризму через авторитаризм до демократії, становлення правової держави і громадянського суспільства.

7 лютого 2010 року В. Янукович був обраний Президентом України. 14 лютого Центральна Виборча Комісія офіційно оголосила про це, а 25 лютого відбулася інаугурація нового Президента.

Президентські вибори 2010 року, наступні зміни в політичному житті України поклали кінець руйнівному правлінню націонал-радикалів. З прийняттям Основ внутрішньої і зовнішньої політики на законодавчому рівні визначені головні напрями політичного курсу України.

Весь період після президентських виборів чітко поділяється на два етапи.

Перший етап. До середини листопада 2010 року. Відновлено керованість державою. Протягом місяця утворено більшість в парламенті. Відправлено у відставку діючий уряд, сформовано новий, який очолив М. Азаров. Відновились переговори з МВФ, що дозволило утримати Україну від дефолту і розпочати вихід з економічної кризи.

Нормалізовано україно-російські відносини. У квітні 2010 року в Харкові президенти двох країн підписали угоду про зниження ціни на російський газ для України на 100 доларів і продовження перебування Чорноморського флоту РФ в Криму на 25 років.

До цього слід додати скасування Конституційним Судом політичної реформи 2004 року, що створило умови для розширення повноважень Президента і вибудови чіткої вертикалі влади. Цьому сприяла і сформована більшість у всіх обласних радах за результатами виборів, за винятком трьох західних областей.

В. Янукович, підсумовуючи перший рік свого президентства, назвав головним досягненням уряду політичну та економічну стабільність. „По-перше, це зростання ВВП на 4,5 відсотка, по-друге, зниження інфляції з 13 до 9 відсотків, зниження дефіциту бюджету з 15 до 5 відсотків, збільшення промислового виробництва на 11 відсотків” [2].

Другий етап. До середини листопада у Президента виходило практично все, що він хотів. З середини листопада розпочалася смуга серйозних проблем.

В практичній діяльності політичні сили, які прийшли до влади, зустрілися з величезними труднощами, масштаби і серйозність яких, судячи з усього, перед здобуттям важелів державного управління усвідомлювались ними не повною мірою. Дезорганізована економіка, спустошена державна скарбниця, зубожіння величезної кількості населення роблять усе більш проблематичним в короткий термін здійснення обіцянок змінити на краще становище в країні, життя людей.

Серед 28 постсоціалістичних країн Україна з лідерів за розвитком економіки в 2004 році 2009 року опинилася в аутсайдерах. „Регіонали вибудували залізобетонну вертикаль влади, але анонсованого економічного дива поки не видно і українцям уже не обіцяють „поліпшення життя вже сьогодні”... Є лише один шлях до економічного зростання – тяжка, наполеглива праця” [3].

Наприкінці листопада відбулися масові протести підприємців проти Податкового кодексу. Влада вимушена йти на поступки. В кінці грудня заарештовано Ю. Луценка, порушено кримінальні справи проти Ю. Тимошенко. США і ЄС зробили кілька заяв стосовно демократії в Україні. Виникли проблеми в переговорах з Росією з газових питань.

Судячи з усього, другий рік правління для нової влади буде також важким. Проте, незважаючи на всі проблеми, ситуація не видається безнадійною.

По-перше, за всіма прогнозами цього року складеться позитивна кон'юнктура на ринку основних наших продуктів – сталі, продовольства, хімічної продукції. Зростатимуть ціни на нафту, що збільшить наш експорт в Росію, інші країни СНД. В результаті буде зростати економіка.

По-друге, зростання економіки, жорстка бюджетна політика, новий Податковий кодекс, підвищення цін на комунальні послуги дозволять до кінця року збалансувати бюджет і нагромадити кошти для значного збільшення соціальних виплат.

По-третє, критика з боку Заходу – це негативний сигнал. Проте вона не критична до того часу, поки Європа і США не перейдуть від слів до діла – не змусять МВФ припинити кредитувати Україну. Скоріш за все, вони на це не підуть, маючи на увазі місце і роль України в геополітичному просторі.

До цього слід додати: проведення Євро—2012 буде мати сильний позитивний ефект для нації як в плані психологічному, так і в економічному. В цьому контексті слід розглядати і можливе підписання угоди про безвізовий режим з Європейським Союзом, що полегшить працевлаштування українцям і знизить соціальну напругу всередині країни.

Нагальною потребою на сучасному етапі є сильна демократична влада. Вона має ґрунтуватися на довірі народу, його активній участі у здійсненні державної політики. Для здобуття такої довіри, поряд з багатьма іншими передумовами, вирішальними є етично вмотивовані дії владних структур, лідерів держави, політичної еліти. Остаточний вихід з глибокої економічної кризи, в якій і досі перебуває країна, можливий лише на шляху поглиблення демократії, активного використання матеріального та інтелектуального потенціалу країни. Для цього народ як суверен, від якого виходить вся влада в державі, повинен мати організаційні структури для реалізації своєї владної волі. Розвинена партійна система, сучасні форми безпосередньої і представницької демократії та опозиції – вирішальні передумови незворотності демократичного процесу.

Окремо про опозицію. Термін „опозиція” політична наука, як відомо, визначає як протидію, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії. Опозиція є неодмінним компонентом, індикатором демократичного суспільства й правової держави. У політичній практиці й науці визначаються різні види і форми політичної опозиції: щодо системи влади – лояльні і нелояльні; за місцем дії – парламентські й непарламентські; за способом дії – системні та ситуаційно орієнтовані.

Цивілізована опозиція – це коли суперечності між більшістю і меншістю не ставлять під загрозу основи конституційної і правової системи. У класичному розумінні цивілізована опозиція – це коли не тільки партія, що перемогла, визнає законність і справедливість правил гри. А й партія переможена також, хоча саме їй це визнання дається нелегко. Зауважимо: переможена партія виходить з того, що в ході суперництва зіткнулися не сили Добра і Зла, а лише земні інтереси, кожен з яких законний, і що благополуччя однієї сторони не досягається за рахунок кривдження іншої. Зрештою, політичні перемоги й поразки не є остаточними: слід потерпіти до наступних виборів.

Коли ж політична боротьба сприймається як зіткнення Добра і Зла, коли партія-переможниця прагне розпочати національну історію з „чистого аркуша”, „переграти” її, а переможені чекають свого часу, аби повернути рух історії у зворотному напрямі, то така протидія, така опозиція не може вважатися конструктивною. „Громадяни режимів, що демократизуються, мають думати інакше про природу політичної гри і влади, переходити від жорсткої політики „хто кого” до політики, орієнтованої на компроміс і створення механізмів залучення населення в політику” [4].

Отже конструктивна опозиція має бути альтернативною, а не антагоністичною політиці, стратегії і тактиці панівної владної еліти. До цього часу такої опозиції в Україні не існує. Опозиція не сприймається суспільством як реальна альтернатива владі, ефективність її діяльності залишається низькою.

Діяльність громадян на підтримку своєї влади є вирішальним соціальним ресурсом демократичної держави. В Україні поки що цього не сталося. Штучно створено унікальну спекулятивну й кримінальну буржуазію, метою якої є не економічне зростання країни, а власне збагачення. За кордон вивозяться сировина й матеріали, там же розміщується набутий на обкраданні народу капітал. „Багато хто навіть з освічених людей погано розуміє, що бути багатою людиною в бідній країні соромно й аморально, що особисте благо невід’ємне від блага Вітчизни” [5].

Кримінальна й напівкримінальна буржуазія рветься (і не безуспішно) до влади і діє за принципом: влада – як горілка. Її або немає, або ж коли вона є, то її не вистачає. Люди працьовиті, енергійні, високої культури та інтелекту, які переймаються честю і благом країни, залишилися без правової підтримки й належної винагороди за сумлінну працю. Це катастрофічно знижує довіру громадян до влади.

Вирішальним ресурсом демократичної влади є не нагромадження речей, грошей, земель, а високорозвинене матеріальне й духовне виробництво. Адже зрозуміло, що доки держава не забезпечить себе надійним економічним базисом, доти будь-які сподівання на здійснення сильної, авторитетної внутрішньої і зовнішньої політики залишатимуться утопічними.

Головним „дефіцитом” української демократії є ігнорування законів і непрацююча Конституція, яка законодавчо закріпила права і свободи кожного громадянина України. Судова система є залежною від виконавчої влади і політичних інтересів і в результаті корумпованою [6].

Другим фактором, який заважає розвитку демократії в Україні, є порушення балансу в системі влади. Відбувається абсолютна концентрація влади у Президента і, як наслідок, ручне управління країною. Авторитарний режим, як правило, виникає тоді, коли на порядок денний висуваються проблеми модернізації економіки, прискорення темпів розвитку країни. При відповідних умовах авторитарний режим може набувати рис демократичного управління.

Нарешті, вразливим місцем демократії, що небезпечно при концентрації влади в одних руках, є брак важелів впливу на владу, оскільки опозиція, експерти і прості громадяни відсторонені від процесу розробки і прийняття владних рішень.

Перед новим Президентом України на весь зріст постало завдання подальшого зміцнення незалежної держави, збереження стабільності і міжнародної згоди, протистояння спробам розколоти країну за ідеологічними і національними ознаками, невідкладного вирішення питань внутрішньої і зовнішньої політики. Зокрема, дати відповіді на сучасні виклики, які постали перед державою.

Перший виклик. Йдеться про необхідність формування сучасної української політичної нації, тобто згуртування у спільних інтересах в одній державі різнокультурних громад на основі рівності громадянських прав та взаємоповаги [7]. До політичної нації належать українці, росіяни, білоруси, угорці, євреї, кримські татари та інші етнонаціональні групи. Особливо підкреслимо при цьому, що українці як титульна нація дають назву країні. Українська мова є державною. Становлення української політичної нації можливе тільки на загальноцивілізаційних принципах громадянського суспільства, тоді, коли будуть створені економічні, соціальні, духовні умови, які працюють на націю. Лише їй під силу вивести з кризи економіку, науку, освіту, культуру, підняти на рівень державної українську мову, гарантувати вільний розвиток російської мови як мови міжнародного спілкування, мов національних меншин, стимулювати прагнення вивчати іноземні мови, передусім мов європейських країн.

Останнім часом в українському суспільстві розгорнулася небезпечна дискусія - про від'єднання частини східних і південних регіонів від основної України [8]. Суть дискусії: нехай проросійськи налаштовані

області відійдуть і не висять баластом, заважаючи іншій частині країни розвиватися. Небезпека полягає в тому, що процес від'єднання може призвести до розпаду країни.

Щоб подолати цей розкол, потрібно рішуче відкинути націоналістичні концепції „української України” і „України для українців”, які до останнього часу утверджувалися на державному рівні і, по суті, є спробою формування не національної ідеології, а ідеології „титульної нації”, що внесло розкол у багатонаціональне українське суспільство і поставило під загрозу цілісність України. Владні структури не мають права не враховувати, що останнім часом націонал-екстремістські сили помітно зміцнили свої позиції в західних регіонах України, ведуть масовану пропаганду з „героїзації ОУН – УПА” та їх лідерів, що, зрештою, „загрожує деформацією політичного курсу, який був визначений після виборів, реваншем найбільш реакційних, правонаціоналістичних, прозахідних сил... Хіба не в змозі Партія регіонів, на яку спирається влада, організувати випуск солідної газети, яка за оперативністю аналітики, переконливістю, журналістською майстерністю переважатиме видання, які є і претендують на респектабельність, а ведуть по суті антиурядову пропаганду? Це стосується радіо і телебачення” [9].

Зміцнення державної єдності України має здійснюватися шляхом піднесення загальної, зокрема й політичної, культури громадян, суспільства, прилучення їх до вимірів демократичного світу, модернізації їх мислення і життя.

Ключовими цінностями загальногромадянської ідеології могли б стати відчуття відповідальності за долю країни, патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливість, освіченість. І, що особливо важливо, – науково-об'єктивне висвітлення історії становлення й утвердження Української держави. Історія має об'єднувати, а не сіяти розбрат між громадянами. „Не буде жодних сепаратистських настроїв, якщо почнуть дотримуватися права, поважати духовність і культурні потреби громадян України-Руси” [10].

Другий виклик. На нинішньому етапі розвитку суспільства вирішальним чинником об'єднання України, як уже говорилося, є утвердження сильної демократичної влади. Нинішня політична система – це система транспартійної корупції, в якій різні партії сваряться на публіці, а всередині пов'язані бізнес-інтересами, і для них це головне. При цьому культивується всемогутність грошей. Це прямиий шлях до корупції. Відповідно до європейських вимірів, демократія – це державна машина, яка ефективно діє в інтересах країни, а не купки політиків, це чіткий розподіл повноважень між гілками влади, це уряд, який працює стабільно, підтриманий стабільною більшістю в парламенті, і незалежна судова влада, це консенсус політичного класу і суспільства щодо стратегічно важливих для країни питань [11]. Прояв авторитарних методів управління, випадки обмеження демократії і свободи слова, непопулярні в народі

реформи – це дуже слабкі місця в діях влади. „Влада повністю зробила підконтрольними всі інституції, проте значною мірою відштовхнула від себе громадськість” [12]. На цьому етапі саме главі держави належить визначити мету і стратегію реформ у суспільстві, дібрати професійні кадри для їх реалізації. Глава держави повинен мати силу, волю і відповідні ресурси, щоб це зробити. А ще новообраному Президентові важливо уникнути ситуації, в якій опинився його попередник: ставши у власних очах богообраним, він розучився реагувати на прості речі, не помічав вчинків і дій (надмірне збагачення, особисті витрати), які не прикрашають будь-якого політичного діяча, а тим більше лідера нації.

Заміна розбалансованої системи державних інститутів досконалою політичною системою, моделлю чіткого розмежування владних повноважень, забезпечення механізму стримувань і противаг, викорінення корупції, яка пронизала всі ланки суспільства, утвердження сучасних форм безпосередньої і представницької демократії, інституціоналізованої опозиції – невідкладні завдання, які належить вирішити нинішньому Президентові, новій коаліції у парламенті і створеному уряду.

Третій виклик. У процесі трансформації політичної та економічної системи в Україні йде пошук моделі ефективного розвитку економіки. Сучасна економічна криза переконливо показала неефективність капіталізму вільного ринку. „Якої б ідеології ми не дотримувалися, зрушення від вільного ринку до державного регулювання має бути більш відчутним, ніж думають політики. А якщо врахувати гостроту економічної кризи, то й надто швидким. Час не на нашому боці” [13].

Як вважають експерти, у своєму економічному поступі Україна має перейти від доктрини „навздогінного розвитку” до доктрини „випереджального розвитку”, в основі якої інноваційно-технологічна модель змішаної економіки, де державне і приватне так чи інакше переплітаються. У зв’язку з цим економіка України потребує істотних структурних змін, а це неможливо без формування механізму відновлення цілісної національної, а не корпоративної економіки (за роки незалежності так і не вдалося її сформувати). Тому конче потрібна концепція економічних реформ, що передбачає перерозподіл приватних накопичень, спрямованих не на подальше збагачення їх власників, а на загальне благо, відповідні управлінські кадри, які досконало володіли б методами управління інноваційною економікою.

Підписаний у липні 2010 року меморандум між Міжнародним Валютним Фондом та Україною, за яким наша країна отримує кредит в 15,15 млрд. доларів, передбачає дотримання кількох жорстких умов.

Це приведення цін на газ та інші комунальні послуги до ринково обґрунтованого рівня. Передбачається також поступове збільшення пенсійного віку для жінок – з 55 до 60 років. У цьому зв’язку уряд має визначити ліміти для малозабезпечених громадян і спростити систему надання субсидій.

Головне завдання полягає в ефективному використанні наданих МВФ кредитів для ініціації нового імпульсу для здійснення інноваційно-технологічної моделі розвитку економіки, зокрема впровадження енергозберігаючих технологій, що забезпечить мінімізацію залежності від зарубіжних енергоносіїв.

Україні потрібно, насамперед, те, що в ній успішно виробляється [14]. У країні вдало розташовані запаси вугілля і металу. Є потужна наукова база, ще не розтрачено потенціал розвитку високих технологій. Продукція авіапрому, турбоатому, оборонної промисловості цінується у всьому світі. Є чудові можливості в сільському господарстві: четверта частина світових чорноземів – наша.

Враховання інтересів усіх регіонів, зміцнення економіки, подолання безробіття сприятиме тому, що „на тлі поліпшення добробуту всі суперечності, які роз’єднують громадян країни на Схід і Захід, будуть забуті або втратять свою гостроту... Повинні бути здійснені назрілі соціально-економічні реформи, здатні змінити ситуацію в житті людей, а отже й об’єднати їх у відчутті патріотизму і гордості за те, що вони живуть у цій країні” [15].

Четвертий виклик. Для нового Президента України невідкладним є завдання розв’язання питань зовнішньої політики, подальшого розвитку взаємовідносин з стратегічними партнерами з урахуванням своєї конфігурації, що склалася, – Росії, ЄС, США.

К. Грищенко, міністр закордонних справ України: „Світовій політиці сьогодні, як ніколи, потрібен приклад того, що успішний симбіоз Сходу і Заходу – це не міф, а реально діюча модель міжнародних відносин. Україна, втілюючи в собі східний і західний імпульси європейської цивілізації, може стати таким прикладом... Користуючись термінологією сьогоднішнього дня, успішна європейська інтеграція України при дотриманні максимально партнерських, дружніх відносин з Росією – це політичний тест-драйв в нових відносинах Схід – Захід у Європі” [16].

Пріоритетом зовнішньої політики на сучасному етапі стає нормалізація взаємовідносин з Росією.

Враховуючи, що в останні роки між Україною і Росією не практикувався діалог на високому рівні, то нині йдеться не про поліпшення взаємовідносин між двома державами, а про їх відродження за допомогою сильнодіючих засобів.

Такими засобами, скоріше за все, слід вважати підписані президентами двох країн у Харкові угоди про зниження ціни на газ і продовження на 25 років перебування російського Чорноморського флоту в Севастополі, розв’язання низки стратегічно важливих питань. „Є багато речей, які об’єднують нас з Росією, і на цьому ми повинні будувати стратегічне, націлене на майбутнє партнерство. Але ми йдемо і будемо йти в це майбутнє окремими шляхами... Справжнє українсько-російське партнерство може базуватися тільки на усвідомленні, що Україна і Росія

важливі одна для одної самі по собі, а не як інструмент у реалізації тих чи інших геополітичних планів” [16].

Це, в свою чергу, передбачає відновлення балансу у відносинах України між Росією і Європейським Союзом. Україна позитивно налаштована щодо європейської інтеграції. Європейська інтеграція залишається пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Нормалізація відносин з Російською Федерацією не стоїть на заваді процесові європейської інтеграції, а навпаки – сприяє йому. Об’єднаній Європі потрібна економічно сильна демократична Україна, яка спільно з Росією сприяє зміцненню стабільності не лише в регіоні Центрально-Східної Європи, а й на всьому європейському просторі.

Що стосується реалізації у світі взагалі і в Центральній та Східній Європі зокрема моделі безпеки, прийнятної для нашої держави, то Україна може обрати для себе або модель східноєвропейських країн, які є членами НАТО та ЄС і підпорядковують своє господарство транснаціональному капіталу, або модель, відповідно до якої командні висоти в економіці країни утримує національний капітал, а сама держава має позаблоковий статус.

Позаблоковий статус України неоднозначно сприймається різними політичними силами, але ця ідея має право на існування. В той же час Україна має оцінювати себе як вагому європейську державу з регіональними інтересами, які безпосередньо стосуються нашої безпеки.

Формування і послідовне здійснення орієнтованої на власні інтереси зовнішньої політики передбачає стратегічні взаємовідносини з Росією, перспективні з Європейським Союзом і рівні, ділові – з Америкою. Йдеться також про відносини з країнами, що розвиваються. Передусім з країнами СНД, а також з Китаєм, Індією, Бразилією, країнами Близького Сходу. Шлях до цього – досягнення самодостатності внутрішнього становища, стабільного політичного, економічного і соціального розвитку, зміцнення оборонного потенціалу, забезпечення необхідних стандартів права, демократії і гуманізму.

Від переконливої відповіді на ці виклики значною мірою залежить становлення демократичного політичного режиму, що буде, зрештою, сприяти тому, що Україна зможе стати впливовим чинником механізму безпеки Європи XXI століття.

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства актуальним є формування дійового політичного класу, покликаного виконувати дві функції: перша з них – управління суспільством і державою; друга – відтворення системи цінностей, які об’єднували б учасників політичного процесу.

Зрештою, виходимо з того, що політичний клас є вищим соціальним прошарком, який володіє атрибутами впливу, зосередив у своїх руках реальну владу або прагне до неї в основних (ідеологічній, політичній, економічній, зовнішньополітичній) сферах життєдіяльності держави. Це депутатський корпус парламенту, адміністративно-управлінська еліта,

еліта судової влади, дипломатична й військова еліта, лідери політичних партій, громадських рухів, керівники впливових політологічних центрів, фондів, політичні журналісти, політтехнологи.

Справжній політичний клас в Україні ще тільки формується. Змін на краще можна чекати за умови становлення двох-трьох потужних політичних партій, у змаганні яких за владу за досконалої виборчої системи, якої нині не маємо, з'явиться справжня правляча еліта, політичний клас, який відзначається високим професійним і моральним рівнем, має стратегічні цілі й волю для їх здійснення. І від того, якими темпами йтиме цей процес, яким цінностям його учасники віддадуть перевагу, залежатиме майбутнє країни. Управлінська еліта, якщо вона прагне відігравати роль політичного класу, має опанувати демократичну політичну культуру й водночас нести правову і моральну відповідальність за стан справ у країні.

Особлива роль у діяльності політичного класу належить політичному лідерові. Ним має бути глава держави. Сутність лідерства – стратегічне бачення, здатність запропонувати нації перспективний науково обґрунтований курс розвитку, спрямований на забезпечення національних інтересів і добробуту народу.

Як свідчать соціологічні дослідження, громадяни України бажають бачити на посаді Президента визнаного лідера загальнонаціонального масштабу, професійного політика, який, очоливши державу, впевнено завершить економічні реформи, рішуче поведе боротьбу з бідністю, безробіттям, викоренить злочинність, корупцію, клановість, забезпечить зростання добробуту громадян. Зусилля владної еліти мають спрямовуватися на формування в країні єдиної політичної нації, високорозвиненого громадянського суспільства й набуття європейських цінностей, входження нашої держави в європейські та євроатлантичні структури.

Література:

1. Див.: **Громыко А. Л.** Политические режимы / А. Л. Громыко. – М.: Общество „Знание” Российской Федерации 1994. – С. 8.
2. Цит. за: **Петруня А.** Год побед и несбывшихся надежд. Феномен Януковича. // Столичные новости. – 2011. – 22 – 28 февраля.
3. **Дубинянский М.** Царский путь // М. Дубинянский. – Сегодня. – 2011. – 19 февраля.
4. Цит. за: **Клямкин И.** Политико-государственная трансформация России // Политическое и экономическое преобразование в России и Украине. – М., 2003. – С. 172.
5. **Крюков А.** Эффективное политическое управление и качественная элита: фантастика или реальность? // А. Крюков. – Зеркало недели. – 2009. – 30 апреля.

6. Див. про це детальніше: **Петруня А.** Прорыв или стагнация? О плюсах и минусах авторитарного правления // Столичные новости. – 2011. – 15 – 21 февраля.

7. **Заруба О.** Нація чи інтеграція? Про пошук національної ідеї в контексті євроатлантичної інтеграції // Україна в європейському контексті. Гражданское общество и средства массовой информации. Пиар-деятельность в СМИ / Луганск. нац. пед. ун-т им. Т. Шевченко / О. Заруба. – Луганск: Знание, 2004. – С. 132.

8. **Пахлевская О.** Диоген против сепаратизма // О. Пахлевская. – День. – 2010. – 13 – 14 августа.

9. Див. про це детальніше: **Крючков Г.** Опасный дрейф власти // О. 2000. – 2010. – 28 января – 3 февраля.

10. **Камарский О.** Спасение Украины – Руси. Нужна объединительная идея // О. Камарский. – 2000. – 2008. – 14 ноября.

11. Див.: **Сирин Т.** Украина в трех соснах: НАТО – Россия – ЕС // Зеркало недели. – 2008. – 27 сентября.

12. Див.: **Петруня А.** Прорыв или стагнация? О плюсах и минусах авторитарного правления // Столичные новости. – 2011. – 15 – 21 февраля.

13. **Хобсбаум Э.** Что придет на смену? Социализм провалился, теперь обанкротился капитализм // Э. Хобсбаум. – Киевский телеграфъ. – 2009. – 10 – 16 июля.

14. 19 лет спустя. Экономический путь Украины в оценке экспертов // Киевский телеграфъ. – 2010. – 20 августа – 2 сентября.

15. **Мишель де Монтень.** Как объединить Украину // Мишель де Монтень. – Столичные новости. – 2010. – 16 – 22.02/

16. **Грищенко К.** Украина как общеевропейский фактор // К. Грищенко. – Зеркало недели. – 2011. – 15 января.